

ZMENY MEDIÁLNEJ SITUÁCIE NA SLOVENSKU PO ROKU 1989 – II

VLADIMÍR HOLINA

KLúčové slová: systém PMK – zmena – medzníky vývoja – politický systém – legislatíva – ekonomické podmienky – publikum PMK – mediálne konflikty

Zmeny publika médií

Zmeny inštitucionálnej základne masovej komunikácie vo svojom súhrne vytvárajú predpoklady na kvalitatívne nový vzťah publika k médiám. Vytvorili sa **nové štruktúry čitateľov tlače**, ako aj **rozhlasového a televízneho publika**.

Početnosť a štruktúru publika ovplyvnilo niekoľko činiteľov:

- zmeny štruktúry PMK, ich obsahovej a politickej orientácie a pod.,
- ekonomické možnosti či obmedzenia, ktoré v niektorých kategóriách obyvateľov vytvorili bariéru v nakupovaní tlače v predchádzajúcom rozsahu,
- rýchlo sa meniaci technická infraštruktúra komunikácie,
- vnútorná diferenciacia spoločnosti nielen z politického, ale aj z ekonomického a záujmového hľadiska.

Výpočet meniacich sa podmienok transformácie PMK iste nie je úplný, svedčí však na jednej strane o zásadných a rozsiahlych zmenách, na druhej strane o nejednoznačnosti tohto procesu, ktorý popri nesporných pozitívach priniesol aj nemalé problémy.

Pôsobenie nových politických a ekonomických vzťahov na systém prostriedkov masovej komunikácie akcelerovalo jeho zmeny.

Celkovými zmenami ekonomického systému sa výrazne zmenili aj **ekonomické podmienky** vydávania tlače. Prechod na trhové podmienky sa uskutočnil v nerozvinutom trhovom prostredí, ktoré okrem iného charakterizuje (aj v porovnaní so susednými krajinami) málo rozvinutá reklama. Pri vytváraní vydavateľských podmienok sa dostatočne neprihliada na špecifickosť tejto oblasti ani na verejný záujem o rozvinutú pluralitnú tlač. Celé subsystémy tlače sledujú edukatívne funkcie; napríklad funkcie zabezpečenia toku odborných alebo vedeckých informácií vo vzťahu k politickému systému vytvárajú informačný základ občianskej účasti na politike na miestnej, regionálnej, ale aj nadregionálnej úrovni. Dôležitá je aj informovanosť minorít. Medzinárodné dokumenty OSN aj Rady Európy hovoria, že informácia je základným právom a nemožno ju považovať za tovar.¹⁶

Ekonomické podmienky vydávania tlače výrazne ovplyvňuje politika štátu v danej oblasti aj pri stanovení iných ekonomických podmienok podnikania. Celkovo možno povedať, že v sledovanom období sa ekonomické podmienky menili veľmi rýchlo a vnášali nestabilitu do systému tlače.

Základom postupných premien publika sú zmeny v sociálnej štruktúre, ktoré najzreteľnejšie ilustruje vznik nových sociálnych skupín, napríklad podnikateľov

¹⁶Dôvodová správa k dokumentom o etike žurnalistiky (1993). *Otázky žurnalistiky*, 1994, č. 1, s. 72–74.

a nezamestnaných, výrazná príjmová diferenciácia, zmeny v usporiadaní územnosprávneho členenia, názorová a hodnotová diferenciácia, vytvárajúca v politickej oblasti až polarizáciu. Uvedené zmeny v spoločnosti sa uskutočňujú relatívne pomalšie (ako napr. politické zmeny), do komunikačného správania sa premietajú časovo ešte väčšími posunutými, prostredníctvom spôsobu života, návykov, novej hodnotovej orientácie.

Štruktúru i obsah PMK ovplyvňuje úroveň politického systému spoločnosti, úroveň jej demokracie, plurality, decentralizácie, tolerancie, občianskych aktivít atď. PMK svojím pôsobením spätne vplyvajú na tieto (aj iné) stránky života spoločnosti. Túto tézu možno názorne ilustrovať pri veľkých politických zmenách a ich vplyve na PMK v postkomunistických krajinách.

Zmeny PMK prebiehajú **v interakcii s publikom**. Pritom treba brať do úvahy aktívnu rolu publika, ktorá sa prejavuje selekciou komunikačných prostriedkov i komunikovaných obsahov. Len dlhodobý sociologický výskum mohol poskytnúť informácie o týchto zmenách a umožnil odlišiť vnútorný vývoj systému od vonkajších vplyvov.

Po roku 1989 došlo k zvratu dlhodobého, politicky podmieneného trendu ku globalizácii alebo totalizácii masovej komunikácie. Súbežne v tomto období, v závislosti od technologických zmien dochádza k určitej individualizácii príjmu nepriamej komunikácie.

Rozsah a štruktúru publika ovplyvnil aj **dlhodobý vývoj populácie**, jej demografické a sociologické premeny. V súčasnosti ekonomicky aktívne obyvateľstvo tvorí len 46,6 % populácie, 31,7 % obyvateľov je v dôchodkovom veku a 21,7 % vo veku do 15 rokov. Dôležité zmeny nastali aj vo vlastníckych vzťahoch; kým v roku 1992 v súkromnom sektore pracovalo 28,4 % zamestnaných, v roku 1996 to bolo už 64,2 %. Došlo však aj k výraznej príjmovej diferenciácii, k nezamestnanosti (i dlhohodej) a pod.

Na posúdenie užívateľskej základne masovej komunikácie (kupovania tlače, vlastníctva rozhlasových a televíznych prijímačov) je podstatný počet bytových domácností. Podľa registrovaných bytov ich počet môžeme odhadovať na 1 688 000. Z dlhodobého hľadiska je zrejme aj rozširovanie a skvalitňovanie vybavenia domácností komunikačnými prostriedkami.

Vybavenie domácností komunikačnou technikou, možnosťou rozšíreného výberu komunikačných prostriedkov, programov elektronických médií aj tlačených textov však nerozšírili čas, ktorý publikum venuje médiám. To potvrdzuje determináciu komunikačného správania publika časovými možnosťami. Za dvadsať rokov, medzi rokmi 1978 a 1997, sa vlastne nezmenil čas venovaný tlači, rozhlasu a televízii (cca 38–39 hod. týždenne). Z toho vyplýva, že kým sa podstatnejšie nerozšíri voľný čas, konkurenčný zápas o médiá a čas reklamy v nich bude najmä zápasom o čas publika. Možno predpokladať, že už v blízkej budúcnosti do tohto zápasu dôraznejšie vstúpia aj nové médiá.

I keď sa čas venovaný médiám nerozšíril, vývoj jednotlivých médií a ich publika má svoje odlišnosti a závisí od štrukturálnych zmien médií.

Čítanosť dennej tlače sa považuje za jeden z najvýraznejších ukazovateľov vyspelosti mediálneho publika. Z tohto hľadiska sme v porovnaní so situáciou pred tridsiatimi, dvadsiatimi aj desiatimi rokmi zaznamenali zreteľný pokles. Zvýšilo sa percento nečitateľov (11 %), ako aj nepravidelných čitateľov (19 %). Došlo i k značným zmenám v štruktúre čítaných denníkov. Na každodennom čítaní novín sa po-

dieľa 12 pôvodných titulov (49,7 %) a viac ako polovicu každodenných čitateľov tvoria čitatelia ôsmich nových titulov, najmä zásluhou *Nového Času*.

Nepriaznivý vývoj dennej tlače je predovšetkým dôsledkom pôsobenia nevyhovujúcich ekonomických podmienok, ktoré sa vo vzťahu k čitateľom premietajú do stúpajúcich cien. Vysoké percento nepravidelných čitateľov naznačuje, že situácia na trhu denníkov stále nie je stabilizovaná a možno predpokladať ďalšie štrukturálne zmeny. Navyše sa pravdepodobne bude meniť aj postavenie novín v systéme PMK. Vzhľadom na možnosti diferenciacie sa prehĺbi najmä ich informačná funkcia.

S podobnou intenzitou sa uskutočnili zmeny čítania **časopisov**. Podobne ako denníky, aj časopisy majú vysoký počet nepravidelných čitateľov. Mení sa publikum jednotlivých titulov. To všetko naznačuje, že ani proces štrukturálnych zmien časopisického publika nie je ukončený.

Spôsob **počúvania rozhlasu** je do značnej miery návykový, reagovanie publika na novú situáciu bolo takisto postupné. Tridsať rokov sa len minimálne menila frekvencia a čas venovaný rozhlasu. Stanica Slovensko 1, ako aj programy Slovenského rozhlasu si u publika zachovali dominujúce postavenie. Pritom sa však postupne rozširuje počet pravidelne aj nepravidelne počúvaných komerčných staníc, čím sa vytvárajú predpoklady na výraznejšie zmeny v budúcnosti.

Televízia je médiom, ktoré dosiahlo optimálny stupeň rozšírenosti dvakrát rýchlejšie ako v minulosti rozhlas. Využila maximálne technické možnosti šírenia programov, vytvorenie duálneho systému vysielania, no najmä pôsobenie TV Markíza rýchlo zmenilo divácke preferencie publika. Časom a frekvenciou príjmu, ako aj informačným pôsobením zaujala televízia medzi slovenskými médiami prvé miesto. Vo väzbe na televízne vysielanie sa rýchlo šíri aj video. V interakcii publika a televízie nastali výrazné zmeny sledovanosti televízie v jednotlivých úsekoch dňa. Pri porovnaní desaťročného intervalu sú tieto zmeny rozsiahle aj s prihliadnutím na značnú diferenciaciu a individualizáciu televízneho publika.

Na rozdiel od verejnoprávneho Slovenského rozhlasu Slovenská televízia veľmi rýchlo stratila dominantnú pozíciu z hľadiska všetkých použitých kritérií: frekvencie, času aj spokojnosti divákov s programom. Súčasná dominantná pozícia TV Markíza však neznamená, že ju diváci prijímajú bez výhrad. Nie celkom zrejmé sú príčiny značného nezáujmu publika o programy VTV.

Rozšírenosť lokálnych staníc a káblovej televízie vytvára možnosť územného diferencovania pôsobenia televízie.

Mediálne konflikty

Legislatívne, vlastnícke a politické zmeny umožnili vznik novej štruktúry médií aj publika. Tento proces neprebíhal bez konfliktov s politickou mocou. Konflikty často zastierali hĺbku a kvalitu štrukturálnych zmien. Väčšinou záviseli od postupu vlády v obdobiach medzi parlamentnými voľbami, resp. medzi striedaním jednotlivých vlád.

Kým v období pred vznikom samostatnej Slovenskej republiky (1. januára 1993) právne, politické a ekonomické zmeny v zásade záviseli od orgánov federácie, konflikty (otvorené alebo latentné) sa dotýkali vytvárania ekonomického

prostredia pre pôsobenie médií, pri ktorom rovnaké daňové a odvodové zafaženie väčšmi postihovalo slovenský mediálny trh, ktorý bol o polovicu menší ako český. Druhým problémom boli minimálne kompetencie národných orgánov a nedostatočný podiel na médiách s federálnou pôsobnosťou. Tlačová agentúra (ČTK) mala na Slovensku len podriadenú územnú organizáciu, bez priameho kontaktu so zahraničím. Štátny, neskôr verejnoprávny rozhlas nemal vysielanie do zahraničia. Neproporčný bol aj systém tlače, na Slovensku temer nevychádzali tituly pre zahraničie, menej rozvinuté boli i subsystemy odbornej a vedeckej tlače.

Po vzniku Slovenskej republiky sa postupne naprávali inštitucionálne deformácie, nezmenili sa však k lepšiemu ekonomické podmienky vydávania tlače, inzertného trhu ani účasti zahraničného kapitálu.

Vzťah médií a vládnej moci sa začal nepriaznivo vyvíjať najmä po voľbách v roku 1994. Nová vládna koalícia (Hnutie za demokratické Slovensko, Slovenská národná strana, Združenie robotníkov Slovenska), riadiaca sa heslom: „Vítaz berie všetko“, zneužila parlamentnú väčšinu na získanie kontroly nad Slovenským rozhlasom a Slovenskou televíziou. Postupne sa presadzovali aj ďalšie nepriaznivé tendencie.

Vládna koalícia zneužívala nástroje moci a rozhodovania, aby ešte výraznejšie využila médiá vo svojom politickom záujme a obmedzila názorovú pluralitu ich pôsobenia.

Od neúspešného pokusu využiť zvýšenie DPH ako nástroj ekonomického nátlaku na tlač (v októbri 1996) sa prehĺbili niektoré negatívne tendencie. Nové mediálne udalosti zhoršili vzťahy medzi médiami a vládnuou koalíciou:

- V rozpore s ústavnými právami sa prehĺbila informačná blokáda opozičných médií zo strany väčšiny vládnych zdrojov.

- Došlo k pokusu zastaviť vysielanie Rádia Twist pod formálnou zámienkou (október 1997).

- V rozpore so zákonom o Slovenskej televízii sa propagandisticky zneužilo toto verejnoprávne médium, a to:

- využívaním informačného monopolu premiéra, vnášaním prvkov propagandy a dezinformácie do spravodajstva, politicky nerovnovážnym obsadzovaním a zameraním publicistických a diskusných relácií, neobjektívnosťou informácií a pod.,

- zneužívaním Tlačovej agentúry SR vo vnútropolitických dezinformačných akciách,

- využívaním politického vplyvu a moci na ovládnutie regionálnej tlače,

- využitím privatizačných praktík na získanie dominantnej tlačovej distribučnej siete – PNS, a to v situácii, keď zákon ani iná norma nechránila vydavateľov pred nebezpečenstvom rôznych foriem diskriminácie,

- útokmi na Radu SR pre rozhlasové a televízne vysielanie a jej aparát v prípade nezávislého rozhodovania, ktoré prislúcha tomuto parlamentnému orgánu.

Tieto kroky boli v rozpore nielen s ústavou a príslušnými právnymi normami, ale aj s medzinárodnými záväzkami Slovenska.

V medzinárodných hodnoteniach sa Slovensko dostalo medzi krajiny s čiastočne slobodnou tlačou. Vládna koalícia však namiesto nápravy stupňovala svoje úsilie o ovládnutie mediálneho priestoru. Videla v tom predpoklad úspechu vo voľbách v roku 1998.

Už počas roka 1997 sa zhoršili podmienky práce novinárov nielen na Úrade vlády, Ministerstve kultúry SR, ale aj v Národnej rade SR a pokračovalo sa v sledovaní a zastrašovaní politicky nepohodlných novinárov.

Rozvoj mediálneho systému však rovnako ohrozovali **ekonomické tlaky alebo hrozba týmito tlakmi.**

Zreteľné bolo úsilie vláduceho hnutia ekonomickými prostriedkami, ale netransparentným spôsobom, získať vplyv na vydávanie ďalšej tlače.

Prvým kolom reálneho predvolebného boja v roku 1998 sa stal zápas o vplyv v médiách, o obmedzenie ich plnohodnotnej účasti na predvolebnom boji.

Zintenzívnilo sa najmä propagandistické, dezinformačné pôsobenie Slovenskej televízie, ako aj preferencia vládnej koalície a vládnej politiky v Slovenskom rozhlasu. Postavenie týchto inštitúcií v predvolebnom zápase mala posilniť aj novelizácia volebného zákona¹⁷, ktorá pod hrozbou značných finančných sankcií vylúčila z predvolebného pôsobenia súkromné rozhlasové a televízne stanice. Prehlbovala sa snaha odblokovať nezávislú televíznu stanicu tesne pred voľbami.

Na represívne kroky vlády a na predvolebné zneužívanie médií reagovali svojím monitoringom, analýzami a protestmi viaceré nezávislé skupiny a aj Slovenský syndikát novinárov¹⁸. Opozičnej tlači a opozičným rozhlasovým a televíznym staniciam sa podarilo upozorniť širokú verejnosť na zneužívanie provládnych, resp. diskrimináciu opozičných médií. Situácii na Slovensku venovali značnú pozornosť aj početné medzinárodné a európske organizácie. Súhrn uvedených aktivít prispel k zmene politickej garnitúry po voľbách (koncom septembra 1998).

Jednou z prvých úloh novej koalície bolo prinavrátiť verejnoprávny charakter Slovenskej televízie. Nedostatočnosť mediálnej legislatívy a nerozpracovanosť mediálnej stratégie komplikuje odstraňovanie minulých nedostatkov. Pretrvávajú tendencie uplatňovať politický vplyv na médiá. Napriek tomu už na konci roka 1998 sa v medzinárodných hodnoteniach Slovensko dostalo medzi krajiny so slobodnými médiami (hodnotenie Freedom House).

Ešte nie je uzavreté ani prvé desaťročie vývoja médií v nových spoločenských podmienkach. Na hlbokú a objektívnu analýzu chýba potrebný časový odstup. Napriek tomu niektoré tendencie vývoja médií, zmien publika, ale aj postavenia médií v spoločnosti majú jasné línie a predznačujú budúci vývoj na prelome tisícročia.

Adresa autora: doc. PhDr. Vladimír Holina, Katedra žurnalistiky FiF UK, Štúrova 9, 811 02 Bratislava. T: 52 96 41 92, F: 52 92 65 30, e-mail: kzur@phil.uniba.sk

¹⁷Zákon č. 187/1998 Z. z. z 20. mája 1998, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 80/1990 Zb. o voľbách do SNR v znení neskorších predpisov.

¹⁸Prehľad monitorovania najdôležitejších médií v predvolebnej kampani 1998 uvádza ŠKOLKAY, A.: Médiá a politická komunikácia v predvolebnej a volebnej kampani. In: Kto? Prečo? Ako? Slovenské voľby 98. Bratislava 1999, s. 171–177. Účasť médií na predvolebnej kampani a ich monitoring sa podrobnejšie analyzovali na seminári SSN – PHARE koncom minulého roka. Materiály zo seminára obsahuje publikácia: Médiá a voľby I. Bratislava 1999. 140 s.

Changes in Media Situation in Slovakia Since 1989 – II.

Vladimír Holina

Keywords: media system – change – milestones in the development – political system – legislation – economic conditions – media audiences – media conflicts

Analysing political, legislative and institutional changes in relation to the media, this study focuses on the Slovak media system's changes since 1989. The year 1989 is considered the starting point of establishing a new, democratic and pluralistic media system. When the Slovak Republic was established in 1993, conditions for completing the Slovak media system were created. The author considers these processes as controversial and conflicting but – in their main direction – as positive and irreversible. As for the press, the number of the published press titles increased three times, the new subsystems of advertising and erotic press came to being, and the regional and local press expanded considerably. Content and graphic of newspapers achieved higher standards, size of news-

papers and magazines increased. Average circulation of newspapers, especially dailies, decreased while their cover price went up. Unlike to magazines, newspapers lost a considerable part of their readers. A dual broadcasting system was established. New media, mainly cable television, became popular with the public.

Changes in the Slovak media system were accompanied with misunderstandings and conflicts with political power. The media found fault with unequal access to government information, bad economic conditions, lack of independence of the public media and so on. After general elections in September 1998, conditions for better relations between political power and the media were established.